

Verkenning Omgevingsproces Ternaard

Deelrapport Proces-ateliers

Auteur(s): De Gemeynt u.a.

Datum: 20 juni 2018

Colofon

Dit rapport is opgesteld met de grootst mogelijke zorgvuldigheid door De Gemeynt Coöperatie UA ('De Gemeynt'). De voor dit rapport gebruikte gegevens zijn ontleend aan door De Gemeynt betrouwbaar geachte bronnen en publiekelijk bekende informatie. Voor de juistheid en volledigheid daarvan kan De Gemeynt niet instaan. De Gemeynt aanvaardt geen aansprakelijkheid voor directe of indirecte schade aan gebruikers van dit rapport. Het auteursrecht van deze publicatie berust bij De Gemeynt.

Pb 2018-00010

Juni 2018

De Gemeynt Coöperatie u.a.
Postadres: Elsbosweg 53
7381 BJ Klarenbeek
www.gemeynt.nl

Inhoudsopgave

1. Aanleiding	4
2. Proces-atelier Ontwikkelperspectief	5
2.1 Inleiding en doel	5
2.2 Afbakening, achtergronden	5
2.3 Oogst van het proces-atelier	7
2.3.1 Bruikbaarheid	7
2.3.2 Afbakening	7
2.3.3 Compensatie vs impulsen	8
2.3.4 Bouwstenen: opgaven	8
2.3.5 Bouwstenen/kracht van het gebied	8
Bijlage 1 bij Proces-atelier Ontwikkelperspectief	10
Achtergrondnotitie	10
1. Doel	10
2. Wat is een Ontwikkelperspectief?	10
3. Wat kenmerkt een goed Ontwikkelperspectief?	10
4. Stand van zaken	11
5. Advies en Plan van Aanpak voor vervolg	13
Bijlage 2 bij Proces-atelier Ontwikkelperspectief	14
Samenvatting van enkele relevante documenten	14
1. Agenda Netwerk NO Fryslân 2016-2020 (ANNO II), dec. 2015	14
2. Gerelateerde documenten	17
3. Projectplan Pilot Regionale Energiestrategie FRYSLÂN	17
3. Proces-atelier Zekerstelling en schade-afhandeling	23
3.1 Introductie	23
3.2 Vraagstelling	23
3.3 Oogst van het proces-atelier	24
4. Proces-atelier Communicatie	26
4.1 Doel, vraagstelling	26
4.2 Oogst van het proces-atelier	26
4.2.1 Uitgangspunten en criteria voor externe communicatie rondom Omgevingsproces	26
4.2.2 Criteria voor gezamenlijke communicatie binnen OP	26
4.2.3 Organisatie communicatie	27
4.2.4 Communicatiemiddelen	28
5. Proces-atelier Sturingsmodel voor het omgevingsproces	29
5.1 Doel, vraagstelling	29
5.2 Oogst van het proces-atelier	29
5.2.1 Functionele eisen van sturing	29
5.2.2 Stuurgroep: vorm en samenstelling	30
5.2.3 Voorstel voor een sturingsmodel	30

1. Aanleiding

Vanaf december 2017 heeft De Gemeynth verkend of een Omgevingsproces Ternaard nodig en wenselijk is, en een voldoende kans op succes biedt. En zo ja, hoe zo'n proces er dan uit zou kunnen zien.

De aanleiding van deze verkenning is de voorgenomen gaswinning bij Ternaard (gemeente Dongeradeel). De initiatiefnemer (NAM), het bevoegd gezag (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, EZK), en de drie partijen die in het kader van de zgn. Rijkscoördinatierегeling (RCR) een adviserende stem hebben (Provincie Fryslân, Gemeente Dongeradeel en Wetterskip Fryslân), gezamenlijk het 'Bestuurlijk Overleg' (BO), hebben zich de vraag gesteld of het wenselijk en mogelijk is een ander proces te doorlopen dan gebruikelijk bij gaswinningen (en overigens ook andere grote projecten). Zo'n ander proces zou dan een zgn. Omgevingsproces moeten zijn, waarbij niet het project maar de omgeving centraal staat, en waarin een project (in dit geval gaswinning) en de voorwaarden waaronder dit kan plaatsvinden een *mogelijke uitkomst* is van een maatschappelijk dialoog- en onderhandelingsproces, in plaats van zoals gebruikelijk het vertrekpunt¹.

Dit rapport presenteert de resultaten van de verschillende proces-ateliers die zijn gehouden met medewerkers (beleidsmedewerkers en communicatiemedewerkers) van de BO-partijen over de volgende onderwerpen:

- a. Ontwikkelperspectief
- b. Zekerstelling en schade-afhandeling
- c. Communicatie
- d. Sturingsmodel voor het omgevingsproces
- e. Onafhankelijke procesbegeleiding

¹ Voor een uitgebreidere beschrijving van de achtergrond en aanleiding van dit project, zie het Eindrapport Verkenning Omgevingsproces Ternaard

2. Proces-atelier Ontwikkelperspectief

2.1 Inleiding en doel

Een 'ontwikkelperspectief' is een beeld van hoe de toekomst van een gebied eruit zou kunnen zien (eindbeeld), en omvat realiseerbare ideeën over hoe die toekomst vormgegeven zou kunnen worden (de weg erheen).

Zo'n perspectief is nodig om invulling te kunnen geven aan een doelstelling die het BO op 7 juli 2017 heeft geformuleerd als "versterken van de vitaliteit van het gebied".

Een beeld van hoe het gebied er nu voor staat, via bijvoorbeeld een SWOT-analyse en ook via opvattingen van bewoners zoals deze nu in de belanghebbenden-gesprekken naar voren worden gebracht, is het vertrekpunt. Het ontwikkelperspectief is een streefbeeld. Als beide helder zijn kan worden bekeken:

- of en hoe een gebied zich 'op eigen kracht' van nu naar dat streefbeeld kan ontwikkelen, en
- of en hoe gaswinning aan zo'n ontwikkeling kan bijdragen.

Het ontwikkelperspectief *zelf* mag echter niet van gaswinning en 'spin-offs' daarvan afhankelijk zijn.

Er is met vertegenwoordigers van de BO-partijen een proces-atelier ontwikkelperspectief gehouden (op 6 maart 2018) om zicht te krijgen op de volgende vragen:

- Welke mogelijke bouwstenen voor een ontwikkelperspectief zijn er die in een uitvoeringsfase van het omgevingsproces tot een toekomstvisie voor het gebied kunnen worden gesmeed?
- Welke processen en initiatieven lopen er waarvan kan worden geleerd, waarbij kan worden aangesloten en/of waarmee in een uitvoeringsfase zou moeten worden samengewerkt?

Deze notitie is een beknopt verslag van de oogst van dat proces-atelier, inclusief de voorbereidende verkenning naar bovenstaande vragen.

Als bijlagen bij deze notitie zijn gevoegd:

- Bijlage 1: Een achtergrondnotitie/memo opgesteld als voorbereiding voor het proces-atelier.
- Bijlage 2: een (niet uitputtend) overzicht van initiatieven en processen die raken aan het gezochte ontwikkelperspectief.

Ook tijdens de belanghebbendenconsultatie zijn verschillende wensen en ideeën t.a.v. het ontwikkelperspectief naar voren gekomen; daarvoor verwijzen we naar het betreffende deelrapport.

2.2 Afbakening, achtergronden

Bij een ontwikkelperspectief staat een gebied centraal, vraag is wat in dit geval onder het gebied moet worden verstaan. Dat is op verschillende manieren af te bakenen ('scope'):

- a. Lokaal: het impactgebied, waarmee wij bedoelen het gebied van de bodemdalingsschotel, uitgebreid met het 'overlast'-gebied als gevolg van werkzaamheden in met name de aanlegfase van de gaswinning.
- b. Regionaal: het sociaaleconomisch samenhangende gebied van NO Fryslân; dit gebied omvat de twee oude cultuurlandschappen: het (noordelijk gelegen) Terpengebied als onderdeel van de Kleistreek en het (zuidelijk ervan gelegen) Woudengebied dat onderdeel is van het Nationaal Landschap Noardlike Fryske Wâlden. Afhankelijk van het thema worden beide landschappen bedoeld of alleen dat deel dat tot de kleistreek behoort.
- c. Provinciaal: het gebied dat wettelijk is omschreven als de provincie Friesland.
- d. Nationaal: het land onder het gezag van de Staat der Nederlanden.

Voor het Ontwikkelperspectief kijken we vooral naar a. en b., waarbij het streefbeeld wel zou moeten passen bij de ideeën over de ontwikkeling van Friesland (c.). Accent komt vanzelf op b. te liggen omdat 'ontwikkeling' een zekere sociaaleconomische samenhang vergt die tot ontwikkeling gebracht kan worden, en die valt niet noodzakelijkerwijs samen met de toevallige aanwezigheid van een gasveld onder de grond. Laag d. laten we hier verder buiten beschouwing.

Voor het ontwikkelperspectief is de vraag naar wat gaswinning zou kunnen bijdragen minder van belang, hoofdzakelijk zijn de vragen:

- waar zo'n ontwikkelperspectief aan moet voldoen wil het geschikt zijn om op eigen kracht en evt. versneld door 'baten' gerelateerd aan gaswinning uitgevoerd te kunnen worden;
- in welke mate zo'n ontwikkelperspectief/streefbeeld er nu al is;
- welke bouwstenen/ingrediënten ervoor zijn, en
- welke processen en trajecten er zoal lopen die zo'n ontwikkelperspectief kunnen opleveren.

Het is niet alleen van belang *dat* er op zeker moment een helder ontwikkelperspectief is, maar ook *hoe* dat ontstaat/ontstaan is, en *hoe* dat ook realiseerbaar kan worden gemaakt.

- Top-down? Wordt een perspectief bedacht over de hoofden van de bewoners heen, of
- Bottom-up? Kan het in gezamenlijkheid tot stand komen en voelen velen zich mede 'eigenaar' van het resultaat?
- Zijn er 'draggers' voor de realisatie: initiatiefnemers, ondernemers, ondernemende burgers, ondernemende overheden etc. die de schouders eronder kunnen zetten en de nagestreefde toekomst kunnen realiseren?

Er zijn ongetwijfeld meerdere benaderingswijzen, maar naar verluidt is deze ['ABCD-methode'](#) een krachtig instrument om tot een ontwikkelperspectief te komen dat maximaal gebruik maakt van de capaciteiten binnen een gemeenschap en daardoor een goede kans heeft ook daadwerkelijk gerealiseerd te worden. ABCD staat voor 'Asset-Based Community Development' en wordt omschreven als: "*De ABCD-methode gebruikt de capaciteiten en vaardigheden van bewoners, lokale organisaties en instituties om de sociaaleconomische ontwikkeling van een buurt op duurzame wijze te bevorderen. Zelfsturing is hierbij het uitgangspunt.*"

2.3 Oogst van het proces-atelier

Tijdens het proces-atelier zijn, aanvullend op de onderliggende notities (bijlagen) verschillende opmerkingen en aandachtspunten naar voren gebracht.

2.3.1 Bruikbaarheid

Van belang is tijdens de uitvoeringsfase een ontwikkelingsperspectief te krijgen dat gericht is op de (middel)lange termijn, dat breed gedragen wordt en nauw aansluit bij de kenmerken van het gebied. Voor het maken ervan zou aangesloten moeten worden bij lopende processen. Een ontwikkelperspectief is geschikt in een omgevingsproces als:

- dit breed door belanghebbenden wordt gedragen;
- het aansluit bij beschikbaar initiatief en ondernemerschap;
- er oog is voor de lange termijn en handelingsperspectief biedt voor de korte termijn;
- te zien, te verbeelden is: men moet zich er een voorstelling bij kunnen maken;
- het uitvoerbaar is;
- het gasonafhankelijk is: uitvoering ervan moet plaats kunnen vinden, ongeacht of er wel of niet gaswinning gaat gebeuren;
- dit een agenda voor handelen en actie oplevert.

2.3.2 Afbakening

De afbakening van het gebied zal pragmatisch moeten plaatsvinden. Enerzijds moet het gebied groot genoeg zijn, voldoende schaal en massa moeten hebben, om er zinvolle activiteiten in te kunnen laten plaatsvinden. De sociaaleconomische samenhang is maatgevend. De schaal van de streekagenda DDFK-gemeenten lijkt dan wel passend te zijn. Het gebied dat ANNO bestrijkt is mogelijk weer net iets te groot. Te bezien is of vanuit de ANNO-agenda een toespitsing kan worden gemaakt op een kleiner deelgebied rondom de gaswinning. Het bredere Noordoost-Friese gebied waarin tevens gaswinning plaatsvindt ("Anjum-systeem") zou wel eens een passende schaal kunnen zijn. Ook op de avond waarop de terugrapportage over de belanghebbendenconsultatie plaatsvond, 12 maart, is door verschillende sprekers daarnaar gehint.

Advies is (in de uitvoeringsfase) aan te sluiten bij ANNO, de streekagenda en de omgevingsvisie die uit hoofde van de omgevingswet zal gaan worden gemaakt.

Wat betreft middelen om het ontwikkelperspectief in uitvoering te nemen valt te zoeken in de richting van energietransitie (tal van mogelijkheden), POP-3-gelden en het LEADER+programma.

Open kwestie is nog of en hoe de Waddenzee (het gasveld Ternaard ligt vrijwel geheel onder de Waddenzee) in het ontwikkelperspectief moet worden meegenomen. Daar lijken verschillende benaderingswijzen mogelijk.

Te beargumenteren is dat de Waddenzee een eigen bestuurlijk regime en beleid heeft, waarvoor via onder meer het Waddenfonds ook financiële ruimte is ontstaan. Wat de effecten betreft geldt het 'hand aan de kraan'-principe waarin gas wordt gewonnen zodanig dat een vooraf bepaalde maximale bodemdalingssnelheid die het waddensysteem nog kan bijhouden niet wordt overschreden. Daarmee worden ecologische effecten praktisch uitgesloten. In deze optiek zou het gedeelte van de Waddenzee waar het gasveld onder ligt niet onder het ontwikkelperspectief voor het gebied hoeven vallen.

In een andere benaderingswijze is er een nauwe samenhang tussen het waddensysteem en de sociaaleconomische mogelijkheden in de wadranden. Daarnaast valt in deze visie aan te voeren dat het toenmalige waddenbeleid en waddenfonds opgezet was voor de gasvelden die destijds in discussie waren, en dat nieuwe velden weer herbezien zouden moeten worden.

2.3.3 Compensatie vs impulsen

Besproken is dat het nodig is een helder onderscheid te blijven maken tussen 'compensatie' enerzijds (genoegdoening voor schade en overlast) en 'impuls' of 'plus' anderzijds, waarmee een ontwikkelperspectief kan worden bevorderd of versneld, maar los van eventuele schade of overlast.

2.3.4 Bouwstenen: opgaven

In het gebied spelen een aantal belangrijke opgaven waarop een ontwikkelperspectief antwoorden zou moeten helpen formuleren. Genoemd zijn:

- 🌀 toekomstbestendig waterbeheer
- 🌀 verzilting
- 🌀 veiligheid
- 🌀 klimaatverandering
- 🌀 veranderingen landgebruik
 - kleinschalig/grootschalig
 - recreatie en toerisme
 - energietransitie
- 🌀 Leefbaarheid, voorzieningen, intact houden van veilig, gezond en plezierig wonen en werken.
- 🌀 Veranderingen in de landbouw in de komende 10-15 jaar.
- 🌀 Landschappelijke en ruimtelijke kwaliteiten behouden en uitbouwen.
- 🌀 Energievraag en -aanbod, energieneutraliteit per dorp?
- 🌀 Werelderfgoed Wadden in relatie tot toerisme en regionale ontwikkeling.

2.3.5 Bouwstenen/kracht van het gebied

De volgende sterke punten van het gebied zijn naar voren gebracht:

- 🌀 agrarisch bedrijfsleven en diensten
- 🌀 vruchtbare bodem
- 🌀 ruimte, openheid
- 🌀 zwakte: onvoldoende infrastructuur
- 🌀 gemeenschapszin, zelfredzaamheid
- 🌀 arbeidsmoraal, hard werken
- 🌀 laaggeschoold personeel
- 🌀 Waddengebied als geheel is kracht
- 🌀 prettige leefomgeving
- 🌀 identiteit, cultuurhistorie
- 🌀 nabije maakindustrie Dokkum
- 🌀 toeristisch interessant
- 🌀 natuur en landschap
- 🌀 MKB, ondernemerschap
- 🌀 energie-ambities

De algemene conclusie is dat er veel bouwstenen zijn en verschillende processen lopen waarin bouwstenen voor een ontwikkelperspectief uit naar voren kunnen komen. Deze oogst kan in een uitvoeringsfase goed van pas komen.

Bijlage 1 bij Proces-atelier Ontwikkelperspectief

Achtergrondnotitie

1. Doel

In het omgevingsproces is het vertrekpunt voor de zoektocht naar het gewenste 'ontwikkelperspectief' voor het gebied gelegen in de doelformulering door het Bestuurlijk Overleg van 7 juli 2017: "versterken van de vitaliteit van het gebied". Op het moment dat het ontwikkelperspectief helder is kan de vraag worden beantwoord of en hoe gaswinning en eventuele spin-offs, met dit perspectief verenigbaar zijn en daaraan mogelijk kunnen bijdragen. Het gebied kan een zeker belang gaan ervaren bij het winnen van gas als dit 'baten' oplevert welke de realisatie van het gewenste ontwikkelperspectief kunnen versnellen of daaraan een hogere kwaliteit kunnen geven. Het ontwikkelperspectief zelf, noch de uitvoering hiervan mag afhankelijk zijn van deze baten, en moet ook op eigen kracht kunnen worden nagestreefd.

Het doel van deze verkenning naar het Ontwikkelperspectief is het leggen van een basis voor de discussie die moet leiden tot een breed gedragen perspectief (visie) op de ontwikkeling van het gebied.

2. Wat is een Ontwikkelperspectief?

Een ontwikkelperspectief is een visie op de toekomst van een gedefinieerd gebied, een schets van hoe die toekomst eruit ziet, en hoe er te komen. Vrijwel steeds is een dergelijke exercitie er een van de overheid, lokaal, provinciaal of nationaal. Zelden is het een product dat tot stand komt door en met alle geleidingen van de bevolking in het betreffende gebied. Dit komt tot uiting in de gepresenteerde ideeën en initiatieven die op hun beurt een vertaling zijn van geëntameerd beleid. Draagvlak op lokaal niveau is vaak gering en als zo'n project dan ook de doelstellingen niet haalt, groeit het wantrouwen richting diezelfde overheid.

3. Wat kenmerkt een goed Ontwikkelperspectief?

Schaal is een kritische factor; op welk schaalniveau is het ontwikkelperspectief relevant? Dat hangt af van twee factoren:

1. Wie dragen de ambities van het ontwikkelperspectief, en
2. Is het gebied groot genoeg om voldoende 'dragere' te bevatten?

Het gebied heeft maatschappelijke initiatieven nodig en voldoende dragere om die initiatieven te kunnen realiseren.

De regio kent reeds diverse ideeën en initiatieven om de vitaliteit van het gebied te versterken. Deze kunnen als basis dienen voor het formuleren van het Ontwikkelperspectief en met een maatschappelijke discussie over de sociaaleconomische toekomst van het gebied resulteren in een robuust, consistent, breed gedragen, inspirerend en realiseerbaar ontwikkelperspectief. Dit perspectief vertaalt zich naar een samenhangend pakket aan

thema's en acties/projecten opdat helder is waar en hoe deze passen in de doelstelling van het Omgevingsproces, nl. het realiseren van een perspectief op wonen en werken op een kwalitatief goed niveau. Dit samenhangende 'pakket' is te beschouwen als een groslijst waaruit op enig moment in de Uitvoeringsfase van het Omgevingsproces een 'deelverzameling' geselecteerd kan worden die in aanmerking komt voor een versnelde uitvoering of kwaliteitsverbetering m.b.t. revenuen van eventuele gaswinning. Hiertoe is het essentieel dat er heldere en breed gedragen criteria worden ontwikkeld op basis waarvan projecten/initiatieven geselecteerd kunnen worden voor fondsen en andere vormen van facilitatie. Essentieel is dat de belanghebbenden hierbij van het begin af aan actief betrokken zijn. Zoals een paar keer horen zeggen: "Het moet uit het gebied komen".

Daarnaast zal het nodig zijn een uitvoeringsorgaan te organiseren dat het vertrouwen heeft van de betrokken partijen. Hier zal apart aandacht aan moeten worden besteed.

De scope van het ontwikkelperspectief is tevens onderwerp van deze verkenning; over dit aspect wordt apart gerapporteerd.

4. Stand van zaken

Het doel van de voorbereidende werkzaamheden voor het Ontwikkelperspectief is om een eerste inventarisatie te doen van bestaande initiatieven, plannen, programma's, etc. die onderdeel kunnen uitmaken van het Ontwikkelperspectief, en om een aantal uitgangspunten en onderdelen van een Plan van Aanpak te geven voor dit procesonderdeel.

Een meer uitgebreide verkenning kent de volgende stappen, waar we eerder een begin mee hebben gemaakt:

- a. Het inventariseren van reeds bestaande ideeën, initiatieven en plannen om het gebied te versterken waarbij zoveel mogelijk aspecten die de vitaliteit van het gebied betreffen aan bod dienen te komen, zoals: zorg, onderwijs, leefbaarheid, cultuur, economische activiteiten, infrastructuur, verduurzaming energievoorziening, en natuur.
- b. Het toetsen van deze ideeën, initiatieven en plannen in gesprekken met een eerste kring belanghebbenden.
- c. Categoriseren en prioriteren van de ideeën, initiatieven en plannen.
- d. Het opstellen van een groslijst.

In april 2017 is verkennend gesproken met de gemeenten DDFK, Feste Grun, en Dorpsbelang Ternaard DBT. Deze gesprekken waren niet speciaal gericht op een Ontwikkelperspectief, maar leverde wel een aardig beeld van reeds bestaande ideeën, initiatieven en welke partijen daarbij betrokken zijn. Dit heeft geleid tot de raadpleging van verschillende informatiebronnen (documenten, websites), zie bijlage 1.

In augustus 2017 is een uitvraag gedaan naar de ARO-leden om te inventariseren welke initiatieven, activiteiten, organisaties e.d. naar hun mening relevant zijn voor dit thema.

De oogst van deze eerste verkenning naar ideeën, initiatieven en plannen staat in onderstaande tabel waarbij zij geordend zijn naar de thema's cultuur, energie, economie, duurzaamheid, en natuur en landschap.

Thema	Idee, initiatief of plan	Aangedragen door betrokken partij	Opmerkingen
Versterking cultuur	Beschermde dorpsgezichten en herstel/ontwikkeling beeldbepalende dorpskernen	DOM	
	Herontwikkeling zorgcentrum 'De Spijker'	Gemeente DDFK	
Energie	Energieneutraal	Feste Grun, DBT	
	Nieuwe energievormen (bijv. eb/vloed)	Feste Grun, DBT	
	Fossielvrije energie/verwarming (o.a. Fryske Deal)	Feste Grun, DBT	
	Duurzame energie (bijv. zonnepanelen op NAM locaties)	Feste Grun, DBT	
	Fonds t.b.v. energiebesparing woningen, innovatie en energie transitie	Gemeente DDFK	
	Kennisontwikkeling m.b.t. energiebesparing en alternatieve energie.	Gemeente DDFK	<i>Grote kennisachterstand ondernemers</i>
	Windenergie (onder voorwaarden), St Dorpsmolen Ternaard	Gemeente DDFK	<i>Dilemma vanwege focus op recreatie en toerisme</i>
	Innovatie in CO2 neutrale energie	Gemeente DDFK	
	Projecten Energiestrategie Fryslân	Wetterskip, Provincie Fryslân, Gemeente DDFK,	<i>Zie ook Basisdocument Energietransitie ANNO</i>
	Energiewerkplaats: energiebesparing, opwekking en verkoop van duurzame energie	Netwerk Duurzame Dorpen (NDD)	
Energie uit hout	Noardlike Fryske Walden		
Economie (tegengaan van krimp)	Instellen fonds ter compensatie waardevermindering vastgoed	Feste Grun, DBT	
	Scheppen van werkgelegenheid	Gemeente DDFK	
	Projecten in Proeftuin economische versnelling	Gemeente DDFK	
	Innovatie in landbouw: zilte teelt		
	Scheppen economisch investerings- en ontwikkelklimaat	Gemeente DDFK	
	Projecten uitvoeringsprogramma ANNO II 2017-2020	Gemeente DDFK	
	Project 'Maak geld met Energie' voor ondernemers	ONOF	Koplopertraject ANNO I
Duurzaamheid	Circulaire economie	Gemeente DDFK	
	Integrale gebiedsontwikkeling met	Gemeente DDFK	Cf. Holwerd aan Zee

Natuur & Landschap	natuurontwikkeling en herstel van ecologische overgangen		
-------------------------------	--	--	--

Het zij nogmaals benadrukt dat dit een eerste inventarisatie is die beperkt moest zijn qua omvang en intensiteit.

Desondanks valt op dat de meeste van de als eerste aangedragen initiatieven en plannen betrekking hebben op het thema energie. Sociaaleconomische activiteiten die gericht zijn op het tegengaan van de krimp en dus op de versterking van het economische potentieel van de regio, zijn er minder.

5. Advies en Plan van Aanpak voor vervolg

Het ontwikkelperspectief dient inzicht te geven in de wijze waarop de gewenste kwaliteit van wonen en werken in het gebied Ternaard bereikt kan worden, en of de realisatie daarvan met mogelijke baten van gaswinning versneld dan wel kwalitatief verbeterd kan worden. Dit inzicht is essentieel om met de uitkomsten van de nut & noodzaak-analyse en de verkenning van de speelruimte, en met een eerste consultatie/participatie van primaire betrokkenen antwoord te kunnen geven op de vraag: is gaswinning van Ternaard economisch en maatschappelijk gezien wenselijk?

Het verdient aanbeveling om bij de ontwikkeling en verdere uitwerking van het Ontwikkelingsperspectief externe expertise in te schakelen.

Daarop vooruitlopend kan worden verwacht dat in de Uitvoeringsfase de groslijst aan enkele 'tafels' (werkgroepen) worden uitgediept en vertaald naar een short-list van projecten die het meest zullen bijdragen aan de kwaliteit van wonen en werken in het gebied Ternaard, en die veel belovend en ook realiseerbaar zijn.

Bijlage 2 bij Proces-atelier Ontwikkelperspectief

Samenvatting van enkele relevante documenten

1. Agenda Netwerk NO Fryslân 2016-2020 (ANNO II), dec. 2015

De Agenda Netwerk NO Fryslân 2016-2020 (ANNO II) is opgesteld naar aanleiding van bijeenkomsten en overleggen met bestuurders, ondernemers, maatschappelijke partners en de inwoners in de regio. Het masterplan dateert uit 2011.

- Rijk stelt jaarlijks €326.000 beschikbaar, vanwege krimpstatus van het gebied.
- Uitdaging na 1e evaluatie: achterbannen en regio nadrukkelijker betrekken bij samenwerking en opgaven + borging in de eigen organisaties.

SWOT NO Fryslân

Kracht

- Strategische ligging in driehoek Leeuwarden-Drachten-Groningen.
- Aanwezigheid Nationaal Landschap, twee Nationale Parken en Werelderfgoed De Wadden.
- Flexibiliteit door kleinschaligheid bedrijfsleven.
- Eigen kabelbedrijf.
- Samenwerking tussen overheden en regionale partners.

Zwakte

- Lage sociaaleconomische positie, achter- blijvend bruto binnenlands product per inwoner.
- IJle, kwetsbare economie. SEP
- Innovatiegehalte totale bedrijvigheid.
- Relatief veel laagopgeleiden. SEP
- Dalend aantal inwoners en huishoudens.

Kansen

- Leegstaande gebouwen bieden nieuwe kansen voor wonen, ontspannen en bedrijvigheid.
- Bereikbaarheid over water, spoor, weg en digitaal verbeteren.
- Toenemend belang kwaliteit wonen en leven bij arbeidsmarkt- en vestigingskeuzen.
- Toenemende behoefte aan rust, ruimte en bezinning.
- Digitalisering.
- Alternatieve financieringsmodellen zoals crowdfunding.

Bedreigingen

- Gevolgen door krimp en vergrijzing.
- Leegstand detailhandel. SEP
- Schaalvergroting. SEP
- Tekort aan werkgelegenheid.
- Tekort aan hogeropgeleiden. SEP
- Beperkte financiële mogelijkheden.

Opgaven per thema

Thema Wonen en leven

1. Demografie
2. Zorg
3. Wonen
4. Mobiliteitscentrale

Thema Economie

5. Bedrijventerreinen
6. Vitale detailhandel structuur
7. Dwaande Wonen en Werken
8. Duurzaamheid
9. Bereikbaarheid
10. Digitalisering
11. Recreatie en Toerisme
12. Kennis

Thema Grien en Blau

13. Versterken, positioneren en uitdragen kwaliteit NO Fryslân
14. Natuur inclusieve landbouw
15. Toekomstbestendig watersysteem
16. Energietransitie

ad Wonen & leven: Relatie met de thema's Grien en Blau, en Economie

Verduurzamen van de bestaande- en nieuwe woningbouwvoorraad (energieneutrale woningen).

Omgeving waar het prettig wonen is in een mooi landschap waardoor de regio een gewaardeerde woonregio is.

ad Economie: Relatie met de thema's Grien en Blau, en Wonen & leven

De energietransitie naar duurzame energie biedt geweldige economische kansen voor de regio: zelfvoorzienendheid, lokale aannemers en energiecoöperaties.

Landbouw is een sterke economische drager van de regio. De opgave is de verwevenheid met natuur en landschap benutten en uit te bouwen. Daarvoor zullen nieuwe verdienmodellen moeten worden ontwikkeld.

Kennisontwikkeling op het gebied van agrarisch natuur- en waterbeheer in samenwerking met Nordwin/Van Hall/ Agro Agenda Noord-Nederland.

Recreatie en toerisme zullen veel meer in samenhang met het unieke landschap en natuur (Waddenzee, werelderfgoed) moeten worden ontwikkeld.

Duurzaamheid is onderdeel van Economie: gaat een grotere rol spelen in het bedrijfsproces, met name op het gebied van grondstof- en energie-intensiteiten. Hier ligt een kansrijke verbinding met innovatie. Noord-Nederland wil zich ontwikkelen als een regio die bekend staat om de vernieuwende wijze waarop maatschappelijk en economisch voordeel wordt gehaald uit innovatie. Een transitie naar meer duurzame vormen van energie is daarbij één van de uitdagingen waarop wordt ingezet.

ad Grien en blau: Relatie met de thema's Wonen en leven en Economie zijn:

Landbouw is een belangrijke economische drager. Innovatie en het versterken van netwerken en koppelkansen binnen de grienblauwe sectoren biedt economische kansen.

Natuur en landschap dragen bij aan een prettige woon- en werkomgeving en zijn het visitekaartje voor de toerist.

Duurzame energietransitie biedt kansen voor de economische ontwikkeling van het gebied.

Het behouden en versterken van de landschappelijke karakteristiek en de balans tussen economische dragers, water en (agrarische) natuur is het hoofddoel binnen het Thema Grien en blau.

Het huidige landschap van Noordoost Fryslân is een samenspel van economische dragers (met name de landbouw en recreatie & toerisme), een vitaal en toekomstbestendig watersysteem en een aantal bijzondere natuurwaarden (zoals de Wadden, Natura 2000 gebieden en weidevogels), cultuurhistorie én de belangrijke rol die agrarisch natuurbeheer speelt in behoud van het landschap.

*De **energietransitie** is tevens een onderwerp dat aandacht verdient, waarin koppelkansen gezocht worden met opgaven op de thema's natuur, water en landbouw en mienskipkracht in Noordoost Fryslân.*

Op het gebied van water staan er belangrijke opgaven te wachten, zoals waterveiligheid en -kwaliteit. Deze opgaven hebben te maken met de komende klimaatverandering. Dit biedt echter ook (koppel)kansen voor de regio. Economisch en maatschappelijk gedragen initiatieven die verweven zijn met landbouw, landschap en natuur leiden tot een sterke plattelandseconomie waarbij de landschappelijke kwaliteiten nog meer verzilverd kunnen worden.

Uitvoeren van de agenda van ANNO

Financiën en middelen

- Eventueel beschikbare regionale middelen zijn bedoeld voor het realiseren van de opgaven in de Agenda, dan wel voor de bovenlokale projecten die hieraan bijdragen. Waar in de periode 2012-2015 nog sprake was van een concreet investeringsprogramma is dat in ANNO II anders. De financiële mogelijkheden van de gemeenten zijn zeer beperkt en ook binnen de provinciale begroting is minder ruimte dan de voorgaande jaren.
- In 2016 heeft de provincie een gebiedsbudget uitgewerkt.
- Daarnaast kan Noordoost Fryslân in 2016 ook weer een beroep doen op het Iepen Mienskip's Funs (IMF). Het IMF is bestemd voor projecten vanuit de Mienskip die middels de bijdrage uit het IMF en eigen (co)financiering uitgevoerd kunnen worden.
- Omdat Noordoost Fryslân vanaf 1 januari 2016 LEADER regio is, is er de komende tijd ook Europees geld beschikbaar. De provincie co-financiert dit Europese geld en daarnaast is er ook nog een bedrag vanuit de aanvragers zelf nodig als cofinanciering. De regio heeft hiervoor een LEADER strategie opgesteld: Dorpen aan zet.
- De projecten moeten voldoen aan een aantal criteria:
 - o Ze moeten bijdragen aan de opgaven ^[1]_[SEP] die binnen ANNO II geformuleerd zijn.
 - o Daarnaast moeten het projecten zijn ^[1]_[SEP] van bovenlokaal belang.

- En ook moeten de benodigde middelen om het project te realiseren geregeld zijn. Hierbij gaat het niet alleen om financiële middelen maar ook om de noodzakelijke organisatiekracht die nodig is om het project te realiseren.
- Projecten kunnen worden toegevoegd aan de Agenda als zij voldoen aan deze criteria. Het voordragen van projecten kan **via één van de drie themagroepen aan de Stuurgroep ANNO**.

2. Gerelateerde documenten

1. Uitvoeringsprogramma ANNO II 2017-2020:
 - a. Overzicht van alle projecten.
 - b. Evaluatie van het vorige uitvoeringsprogramma, met een duidelijke beschrijving van de voortgang van de projecten.
2. Basisdocument Energietransitie ANNO: Besparing en verduurzaming van het energiegebruik binnen de ANNO gemeenten. Rapport van KNN, september 2016.
3. Projectplan Pilot Regionale Energiestrategie Fryslân (zie hieronder).
 - a. Betreft een concreet plan om te gaan samenwerken om te komen tot een energieneutraal Fryslân in 2050.
 - b. Geen idee hoever ze hiermee zijn gevorderd nu.
 - c. Procesbegeleiding wordt gedaan door Berenschot (a 125.000).
 - d. Bevat aantal voor energietransitie relevante partijen.
 - e. Idem m.b.t. namen van diverse organisatie, overheid e.a. op niveau regiegroep, en
 - f. projectgroep.

3. Projectplan Pilot Regionale Energiestrategie FRYSLÂN

(versie 06-12-2016)

1. Inleiding

Friese overheden gaan samenwerken aan de ambitie om te komen tot een energieneutraal Fryslân in 2050. In samenwerking met externe partners willen de Friese overheden (Friese gemeenten, provincie Fryslân en het Wetterskip Fryslân) een regionale energiestrategie opstellen met energiescenario's, afspraken over rollen/verantwoordelijkheden, verdergaande samenwerking en randvoorwaarden als ruimte, draagvlak en de impact op de energie-infrastructuur. Deze ambitie sluit aan op het landelijke proces om in zogenaamde lerende netwerken regionale energiestrategieën op te stellen, waarin het proces en inhoud wordt beschreven om te komen tot een energieneutraal Nederland in 2050. Fryslân is in het kader van de landelijke Green Deal *Pilots Regionale Energiestrategieën één van de vijf pilot-regio's* om als lerend netwerk een regionale energiestrategie op te stellen.

Om een regionale energiestrategie te ontwerpen zal nadrukkelijk de samenwerking met externe partners gezocht worden om mee te denken in het proces en mee te bouwen aan een gezamenlijk regionale energiestrategie.

2. Ambitie, doelen en projectresultaat

De ambitie van de samenwerkende overheden is een energieneutraal Fryslân in 2050 en de CO₂-uitstoot met 80-95% naar beneden te brengen.

3. Uitgangspunten

Inhoudelijke uitgangspunten

- De regionale strategie voor de periode 2023-2035 uit te werken, uitgaande van de visie om minimaal op de lange termijn (2040-2050) energieneutraal te zijn en de CO₂ uitstoot met 80-95% naar beneden te brengen. Hierbij zal rekening worden gehouden met de ambities van de Friese gemeenten op het gebied van energie en de Provinciale Energieagenda (2016).
- Bijdragen aan de provinciale en nationale doelstellingen en daarbij behorende activiteiten zoals beschreven in het Nationaal Energieakkoord.
- Binnen de gemeenten, provincie, het Wetterskip Fryslân en in subregio's in het kader van Streekwurk zijn er al lopende activiteiten. Goed werkende activiteiten uit het lopende programma zullen onderdeel worden van de regionale energiestrategie. Daarnaast is het de bedoeling om de bestaande provinciale trajecten (denk aan o.a. Energieagenda, Warmteplannen, Omgevingsvisie) gericht op energie, in te vlechten in dit traject.

Procesmatige uitgangspunten

- Ideeën van maatschappelijke partners en bedrijfsleven gebruiken om te onderzoeken welke netwerken en organisaties een rol kunnen spelen in de uitvoering van de regionale energiestrategie.
- Eigenaarschap voor de regionale energiestrategie organiseren bij alle Friese gemeenten, de provincie Fryslân, het Wetterskip en de regiegroepleden.
- Naast de Friese gemeenten, de provincie Fryslân, het Wetterskip en de regiegroepleden richt dit project zich voornamelijk op de maatschappelijke en private organisaties die een sterk netwerk hebben in Fryslân en/of een vertegenwoordigende rol innemen (LTO/ VNO-NCW, MKB Noord Nederland, Circulair Friesland, etc.).

Organisatorische uitgangspunten

- In het voorjaar van 2017 zal de regiegroep exact bepalen hoe de besluitvorming gaat verlopen.

4. Doelgroepen en strategie

Voor de vijf inhoudelijke thema's maakt men o.a. gebruik van het netwerk van bedrijven in Circulair Friesland en Freonen fan Fossiefry Fryslân. De vijf inhoudelijke thema's zijn:

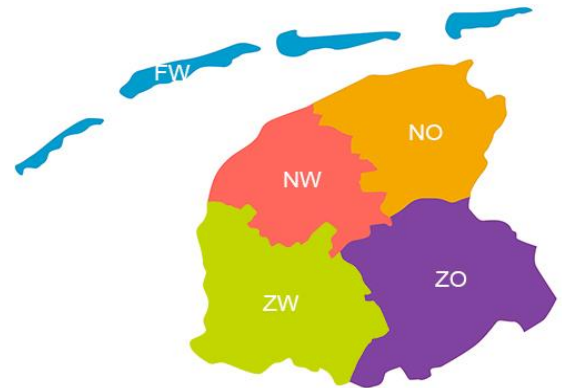
- Gebouwde omgeving:* Dit thema richt zich op het creëren van beweging en afspraken over besparing (isolatiemaatregelen, om de introductie van efficiëntere apparaten, de aanpassing van de energie-infrastructuur en de benutting van restwarmte) en hernieuwbare opwek met eigenaren en gebruikers van particuliere koopwoningen, de sociale huursector, het maatschappelijk en commercieel vastgoed. Aanknopingspunten hiervoor zijn enerzijds de initiatieven in dorpen om te komen tot energieneutrale dorpen en anderzijds de initiatieven in wijken om te komen tot een wijk van de toekomst (wijkbedrijven, marktproposities gericht op grootschalige en systematische renovatie, etc.).
- Duurzame landbouw:* Dit thema richt zich op de agrarische sector en initiatieven die leiden tot besparing en/of opwek. Dit raakt o.a. duurzaam landschapsbeheer, de veenweidediscussie, biovergisters op erven, etc. Friesland Campina, de LTO-Noord en

het Wetterskip zijn al actief om de landbouw te verduurzamen en de mogelijkheden van duurzame energie te benutten.

- C. *Water- en energieopwek/-transport/-opslag*: In Fryslân is er veel water beschikbaar, wat een bron is van energie. We willen in samenwerking met o.a. Wetterskip, Wetsus en Rijkswaterstaat gebruikmaken van de ideeën en projecten die er zijn rondom water en energie.
- D. *Geothermie*: In een aantal locaties in Fryslân liggen kansen voor Geothermie. Private partijen zijn met gemeenten per gemeente in gesprek over het gebruik van deze mogelijkheden. We willen toewerken naar een greendeal.
- E. *Duurzame mobiliteit*: Dit thema richt zich op de partijen die in Fryslân invloed hebben op de realisatie van een duurzaam mobiliteitssysteem. Hieronder vallen de gebruikers, de dienstverleners en de eigenaren/beheerders van voertuigen en infrastructuur.

In drie stappen:

1. Bewustwording, urgentie en enthousiasme vergroten, inzicht in de lokale / regionale kracht.
2. Creëren wenkend (ruimtelijk) toekomstperspectief.
3. Afspraken tussen overheden, ondernemers en onderwijs /onderzoeksinstituten en de maatschappij.

Figuur 1: Friese regio's

In gesprek met elke regio worden deze drie stappen ingericht op een manier

zodat die aansluiten bij de inhoudelijke thematiek (krimp, toerisme, landbouw), de lokale initiatieven (Ús Koöperaasje) en de al bestaande urgentie en enthousiasme in de regio voor de energietransitie. Op deze manier vindt men aansluiting bij de kracht van Fryslân op zowel de Friese Eilanden, de Friese steden en dorpen als het omliggende buitengebied.

6. Sturing en organisatie

De *regiegroep* geeft op strategische niveau sturing aan het proces, bewaakt de financiële randvoorwaarden en komt tot afspraken over het behalen van de Friese Energiestrategie.

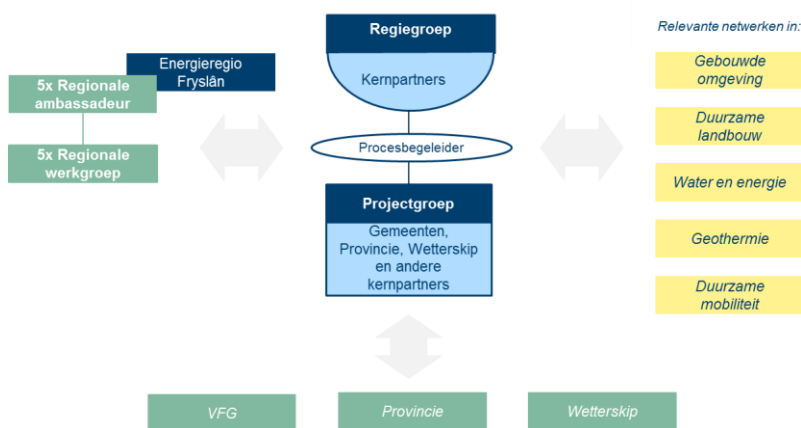
- Voorzitter dhr. Diks (wethouder gemeente Leeuwarden)
- Dhr. M. Schrier (gedeputeerde Provincie Fryslân)
- Dhr. E. Berenst (bestuurder Wetterskip Fryslân)
- Dhr. H. van der Werf (directeur Friese Milieu Federatie)
- Dhr. B. Dijkstra (directeur Dijkstra Draisma)
- Dhr. J. Vernooij (directeur Omrin)
- Mevr. P. Agterberg (directeur Strategie Alliander)
- Mevr. M. Waanders (bestuurder Ús Koöperaasje - burgemeester Dongeradeel)
- Dhr. S. Siebenga (wethouder gemeente Heerenveen)
- Dhr. A. Bonnema (bestuurder-directeur Elkien)
- Dhr. B. Brouwer (procesbegeleider regionale energiestrategie)

In de *projectgroep* nemen zitting: dhr. P. Dijkstra (gemeente Sudwest Fryslân), dhr. G-J. Kuipers (gemeente Leeuwarden), mevr. L. Adema (gemeente Leeuwarden), dhr. H.

Bruinsma (gemeente Ferwerderadiel), mevr. A. van Unen (Provincie Fryslân), dhr. B. Leest (Provincie Fryslân), dhr. A. van den Hoogen (Wetterskip Fryslân), mevr. M. Postma (gemeente Heerenveen), dhr. B. Brouwer (procesbegeleider regionale energiestrategie).

Omgevingspartijen/stakeholders

Hierbij betreft men het netwerk duurzame dorpen, Ús Koöperasje, de Energiewerkplaats Fryslân en de vijf bestuurlijke ambassadeurs uit de energieregio Fryslân. Daarnaast vindt afstemming plaats met de Vereniging Friese Gemeenten, de provincie (o.a. op het gebied van de omgevingsvisie) en het Wetterskip.

Aanvullingen uit persoonlijke contacten, mailwisselingen en dergelijke:

- 🌐 Agenda Netwerk NO Fryslân 2016-2010; Ontwikkelagenda ANNO II, december 2015 (contactpersoon: mevr. S. de Groot).
- 🌐 Uitvoeringsprogramma ANNO 2017-2020, met een overzicht van alle projecten en een heldere beschrijving van de voortgang t.o.v. de vorige periode.
- 🌐 Basisdocument Energietransitie ANNO: over besparing en verduurzaming van het energiegebruik binnen de ANNO gemeenten. Rapport van KNN, september 2016.

Projectplan Pilot Regionale Energiestrategie Fryslân

Fryslân is naast Midden-Holland, West-Brabant, Midden-Brabant en Drechtsteden door de VNG uitgekozen als proefregio om een Regionale energiestrategie op te stellen voor een volledig duurzame energievoorziening voor de lange termijn 2040/2050.

In Friesland zijn vier regionale ateliers georganiseerd, waaronder in Dokkum. Op 10 oktober 2017 (Dag van de Duurzaamheid) worden 'Green Deals' vastgesteld. Binnenkort is de Friese Energiestrategie ook gereed. Zie:

<http://frieseeenergiestrategie.nl/site/download/0VX2dr0ztWWs>

Circulair Friesland

Visie: In 2025 – “Friesland dé Circulaire EU regio”. Dat betekent o.a.: geen enkele grondstofstroom meer als afval, maximale (op)waardering grondstoffen zonder te verdwijnen in het milieu, 100% duurzame energie, biodiversiteit structureel ondersteund en versterkt door alle activiteiten, samenleving, cultuur, gezondheid en welzijn ondersteund en versterkt door economie.

Het volledige jaarplan 2017 is te vinden op:

<http://www.circulairfriesland.frl/mediadepot/254095a77616/CirculairFrieslandjaarplan2017.pdf>

De DDFK-gemeenten zijn van plan om beleid op te stellen voor Circulaire economie. De gemeenten zijn *geen* lid van de vereniging Circulair Friesland.

Freonen fan Fossiel Fry Fryslân

De stichting is in 2017 opgericht en heeft als doel ‘Het bevorderen van duurzaamheid in de Friese samenleving, met name voor wat betreft het zoveel mogelijk reduceren of doen reduceren van het gebruik van fossiele en energiebronnen’. Eén van de doelen is om in 2018 twee weken alleen fossielvrij voertuigen in Fryslân te laten rijden. En in 2018 Friese organisaties te verleiden om in 2025 energieneutraal te zijn.

Het beleidsplan is te vinden op: <http://fossylfrijfryslan.frl/wp-content/uploads/2017/04/Beleidsplan-Freonen.pdf>

De gemeenten Dongeradeel en Dantumadiel zijn ‘freon’. Binnenkort worden portefeuillehouders van Ferwerderadiel en Kollumerland c.a. ook gevraagd of ze ‘freon’ willen worden.

Diverse lokale energiecoöperaties

De energiecoöperaties zijn te vinden op <http://energiewerkplaats.frl/?p=835> (dorpen met ster)

Netwerk duurzame dorpen

NDD is een landelijk netwerk voor dorpen die willen verduurzamen. Voor Fryslân komt dit inhoudelijk overeen met de energiewerkplaats. Medewerker van NDD zit ook in Energiewerkplaats.

Energiewerkplaats Fryslân.

De www.energiewerkplaats.frl ondersteunt Friese dorpen en wijken bij energiebesparing, opwek, in en verkoop van energie en het oprichten van een energiecoöperaties. Voor energiebesparing wordt o.a. ingezet op www.buurkracht.nl. De buurtbegeleiders (Sicco Boorsma en Michel Hania) begeleiden buurtteams bij energiebesparen in een buurt of wijk. De energiewerkplaats is een samenwerking van www.doarpswurk.frl, www.FMF.nl en www.uskooperaasje.nl.

Vereniging Friese Gemeenten

ONOF: ondernemersfederatie

Samen met ONOF is het project ‘Maak geld met energie’ uitgevoerd. Leden van Lokale

ondernemersorganisaties zijn benaderd voor deelname aan het Koploperproject (ANNO I).

Leefberenskoalysje

Is een samenwerking van / zijn partners binnen thema leven & wonen.

Noardlike Fryske Walden

Vertegenwoordiger van agrarisch natuurbeheer. Project 'Energie uit Hout', ev. uit Natuurinclusieve landbouw.

DOM - Dorps Ontwikkelings Maatschappij

Vier lokale DOM's met een overkoepelend en besluitvormend overleg. In eerste fase gericht op beschermde dorpsgezichten met vervolgambities voor herstel en ontwikkeling historische beeldbepalende dorpskernen elders in Dongeradeel en de nieuwe (fusie-)gemeente Noardeast Fryslân (vanaf 1 januari 2019).

Fryske Deal

Gericht op fossielvrije verwarming gebouwen. Ondermeer Elkien neemt hier aan deel. De noordelijke 3 provincies organiseren 21 september 2017 een bijeenkomst over warmteplannen.

Stichting Dorpsmolen Ternaard (e.a.)

Ternaard heeft een vergunning voor het vervangen van 1 windmolen. Moet nog geplaatst worden.

Proeftuin economische versnelling

Gericht op alle dorpen met een bepaalde mate van 'krimp'. Recreatieve ontwikkeling 'Noordoost aan het Wad', Sense of Place-projecten en het initiatief 'Vitale waddenkust om projecten, voorzieningen in het kustgebied van de grond te trekken'.

Holwerd aan Zee

Integrale gebiedsontwikkeling met natuurontwikkeling, bijdragen aan herstel van de relatie Holwerd- Waddenkust en herstel Waddenzeedynamiek (realisatie zoet-zoutovergang) tussen Waddenkust bij Holwerd en Ameland (daarbij is ook nog gekeken naar onderzoeksoplossing van een meer met spuifunctie richting vaargeul Ameland).

Duurzame herontwikkeling zorgcentrum "De Spiker" Ternaard

Ouderenhuisvesting, behoud leefbaarheid.

3. Proces-atelier Zekerstelling en schade-afhandeling

3.1 Introductie

'Zekerstelling en schade-afhandeling' is een belangrijk thema in een Omgevingsproces, dat is al op voorhand aangegeven. De gesprekken met belanghebbenden hebben dat beeld bevestigd. Het raakt immers direct aan de zorgen van bewoners en belanghebbenden in het gebied:

- Welke zekerheid kan *vooraf* worden gegeven over het minimaliseren van kans op en omvang van mogelijke schade?
- Wat is de huidige situatie (nul-opname) en hoe kan deze algemeen geaccepteerd worden?
- Als toch onverhoopt schade ontstaat, hoe kan deze worden vastgesteld, hoe kan de oorzaak eenduidig worden bepaald, en wordt de te volgen werkwijze geaccepteerd?
- Als schade en oorzaak ervan helder is, hoe kan een goede afwikkeling worden geregeld?
- Hoe kan het gehele proces worden geborgd zodanig dat het vertrouwen in het proces en het vertrouwen tussen alle betrokken partijen blijft bestaan, ook als er lastige controverses komen?

We vatten dit geheel samen onder de noemer 'zekerstelling en schadeafhandeling'.

Om meer inzicht te krijgen in bovengenoemde vragen en in de soorten schade die kunnen optreden als gevolg van de voorgenomen gaswinning in Ternaard en hoe daarmee in de uitvoeringsfase van het omgevingsproces zou kunnen worden omgegaan is op 20 februari 2018 een proces-atelier gehouden, waarbij NAM-experts hun kennis inbrachten die door vertegenwoordigers van ARO-partijen is besproken.

3.2 Vraagstelling

Het proces-atelier richtte zich primair op de mogelijke schade op het land (gebouwen, waterwerken, infrastructuur, etc.) en op mogelijke waardedaling van de gebouwen. De mogelijke effecten op de Waddenzee zijn in dit atelier buiten beschouwing gelaten.

De volgende onderwerpen zijn aan de orde geweest:

1. Fysische kant van het ontstaan van schade.
 - a. Wat zijn mogelijke effecten van gaswinning op de bodem en wat zijn de primaire oorzaken van schade.
 - b. Wat zijn de overeenkomsten én verschillen tussen kleine velden zoals Ternaard en een zeer groot veld zoals Groningen?
 - c. Wat zijn 'typische' gevolgen van aardgaswinning qua bodemdaling en aardbevingen in kleine velden?
 - d. Zijn er andere oorzaken in relatie tot gaswinning die tot schade zouden kunnen leiden?
 - e. Wat weten we 'zeker' en wat vraagt nog om meer onderzoek?

2. Soorten schade.
 - a. Welke soorten van schade kunnen ontstaan bij winning uit kleine velden in verschillende fases van het proces. Daarbij denken we aan schade tijdens opbouw installatie voor exploratieboringen, tijdens exploratieboringen (afgerond), tijdens opbouw installatie aardgaswinning en tijdens winning.
 - b. Van welke soorten schade kan er sprake zijn. Te denken valt aan economische schade zoals waardedaling gebouwen en gebieden, fysieke schade aan gebouwen en gezondheidsschade. Zijn er wellicht ook positieve effecten?
3. Procedurele afhandeling schade.
 - a. Hoe wordt omgegaan met het afhandelen van schades, hoe groot zijn de schades, welke schades worden vergoed en hoe worden die procedureel afgehandeld?
 - b. Wat zijn de procedures rond nulmetingen?
 - c. Wat zijn de meest recente inzichten en veranderingen in de procedurele afhandeling van schade?

3.3 Oogst van het proces-atelier

Aan de hand van een groot aantal PowerPoint-slides is de NAM-expertise gedeeld en besproken. De slides zijn geen onderdeel van deze rapportage, maar zijn wel bij NAM opvraagbaar.

Hieronder een beknopte reflectie op de ideeën die tijdens het proces-atelier zijn uitgewisseld, als lessen en aanbevelingen voor de uitvoeringsfase als daartoe wordt besloten.

Binnen NAM is een grote hoeveelheid expertise beschikbaar, en er is bereidheid deze te delen. Er is ook een grote kennisbehoefte. Echter, door verlies aan vertrouwen in NAM in de afgelopen jaren, is ook het vertrouwen in de kennis van dit bedrijf afgenomen. Het is van belang daar in de uitvoeringsfase oog voor te hebben. Het kan betekenen dat er ruimte moet worden gemaakt om betrokkenen in staat te stellen ingebrachte kennis te laten toetsen via door hen in te schakelen deskundigen die wél worden vertrouwd. De kosten voor deze eigen expertise zouden door het Omgevingsproces moeten worden gedragen.

Ook joint-fact-finding kan behulpzaam zijn. Deze zou zich niet alleen tot de 'pure feiten' moeten uitstrekken, maar kan ook de conclusies omvatten die op deze feiten zijn gebaseerd. Er is een verschil in de wijze waarop in een 'technische omgeving' conclusies worden getrokken en in een sociaalmaatschappelijke omgeving die kritisch tegenover conclusies staat. Een voorbeeld is de keuze voor een trillingsmeter, waarbij het voor een technicus evident is dat meter x beter voldoet dan meter y. In een joint-fact-finding procedure wordt kennis over de karakteristieken van elke meter uitgewisseld, in het licht van het doel van de meting, en wordt ook de afweging voor de keuze van een meter gezamenlijk gemaakt. Of wellicht wordt zelfs voor twee verschillende meters naast elkaar gekozen.

Voor het onderwerp zekerstelling en schadeafhandeling, waarbij nogal wat fysische en technische kwesties naar voren komen, is het van belang oog te hebben voor de kloof tussen een technische benaderingswijze en een sociaalmaatschappelijke benaderingswijze. Dat geldt zeker wanneer technische constatering en conclusies direct een belang raken, bijvoorbeeld wanneer een schade en vooral de oorzaak van de schade moet worden vastgesteld terwijl er meerdere denkbare oorzaken van een schade zijn.

Er zijn verschillende onzekerheden in de keten van activiteit tot mogelijke schade en de afhandeling daarvan:

- Er is niet 1 eenduidige 0-situatie: er zijn altijd ontwikkelingen, bijvoorbeeld de bodem daalt van nature al, een huis 'werkt', waterstromen veranderen.
- Een bepaald *effect* (bijvoorbeeld een geleidelijke bodemdaling) is nog geen schade. Afhankelijk van de omstandigheden kunnen bepaalde effecten soms wel, soms niet tot schade leiden, of tot een verschillende mate van schade.
- Een bepaalde schade kan meerdere oorzaken hebben, die niet altijd eenduidig vast te stellen zijn.
- Bij 'vervolgeffecten' (bijvoorbeeld sociaalpsychologische effecten als maatschappelijke onrust die op zijn beurt weer effecten zoals waardedaling kan hebben) zijn oorzakelijke relaties nog weer moeilijker vast te stellen.
- Metingen kunnen ook een bepaalde onzekerheidsmarge hebben.

Het onderwerp 'schadeafhandeling' is zo gezien in wezen omgaan met onzekerheden. In een omgevingsproces betekent dat open mogelijke effecten en mogelijke schades inclusief onzekerheden worden besproken. Dat is nodig om te kunnen komen tot 'zekerstelling' in de zin van *gezamenlijke* afspraken maken over de wijze waarop met deze onzekerheden wordt omgegaan nog voordat de activiteit begint.

Nog een manier om vooraf omgaan met onzekerheden vast te leggen is werken volgens het zogeheten hand-aan-de-kraan-principe. Dit houdt in dat voordat de activiteit begint via modelberekeningen wordt ingeschat wat effecten van een activiteit zijn, tijdens de uitvoering van de activiteit wordt gemeten wat de daadwerkelijke effecten zijn en hoe deze zich verhouden tot de vooraf verwachte effecten. Als deze anders blijken uit te vallen dan wat werd verwacht, kan volgens vooraf gemaakte afspraken de activiteit worden verminderd: hand-aan-de-gaskraan. Met name wanneer belanghebbenden met al deze stappen via joint-fact-finding mee kunnen kijken kan deze werkwijze het vertrouwen vergroten.

Naar aanleiding van 'Groningen' zijn recent nieuwe protocollen voor schade-afhandeling uitgebracht. Het gaat daarbij om een zeer groot veld, met andere kenmerken dan kleine velden, maar het is waarschijnlijk dat verschillende elementen uit deze protocollen ook in de uitvoeringsfase bruikbaar zijn als basis voor latere mogelijke afspraken. Belangrijke lessen zijn dat liefst een loket wordt geregeld (waarachter de verschillende instanties en organisaties eigen rollen kunnen spelen, als de burger daar maar niet rechtstreeks mee wordt geconfronteerd), en dat snelle en genereuze afhandeling vertrouwen wekt. Naast een protocol voor Groningen werkt het ministerie van EZK ook aan een protocol voor kleine velden.

4. Proces-atelier Communicatie

4.1 Doel, vraagstelling

Het doel van het proces-atelier communicatie was om werkafspraken te maken over de communicatie tijdens de lopende Kwartiermakersfase B (KFB). Aan het eind van het atelier zou er een helder beeld moeten liggen van:

- relevante communicatiemomenten;
- taken en verantwoordelijkheden;
- te volgen procedures en afstemming;
- in te zetten communicatiemiddelen;

als bouwstenen voor een aansluitend te maken communicatieplan.

4.2 Oogst van het proces-atelier

Hieronder wordt de oogst weergegeven van een ruim twee uur durend, constructief werkoverleg over externe communicatie rondom het Omgevingsproces tijdens de lopende Kwartiermakersfase B (KFB). Deze oogst levert voldoende bouwstenen op voor de ter plekke benoemde 'werkgroep communicatie' om een communicatieplan te kunnen maken voor deze fase. Tevens kunnen de resultaten dienen als basis voor het onderdeel 'Externe communicatie' in de Uitvoeringsfase, zoals dat in de uitvraag en aanbesteding zal worden meegenomen.

4.2.1 Uitgangspunten en criteria voor externe communicatie rondom Omgevingsproces

- Open, transparant (m.b.t. proces, processtappen, beslismomenten, beslisstructuur).
- Helder, begrijpelijk.
- Informatie vindbaar (voor de doelgroep(en)).
- Lokaal.
- Tijdig.
- Juist en volledig.
- Zichtbaarheid, bereikbaarheid, aanwezigheid (betreft de afzender(s) van de communicatie).

4.2.2 Criteria voor gezamenlijke communicatie binnen OP

- Tijdige voorbereiding en tijdige afstemming (met bewustzijn van de krappe tijdplanning van geheel KFB).
- Commitment van ieder hieraan.
- Handhaven van gedeelde kernboodschap: 1 proces = 1 stem.
- Helderheid over rollen en taken m.b.t. inhoud, timing en uitvoering.
- Afzender communicatie RCR: EZK en NAM.
- Afzender communicatie OP Ternaard: 5 ARO/BO organisaties.
- Externe communicatie wordt afgestemd met/tussen ARO/BO organisaties.

4.2.3 Organisatie communicatie

Tijdens KFB zijn er 3 partijen te onderscheiden die een rol hebben in de communicatie:

- ARO/BO: Opdrachtgever voor communicatie OP.
- Werkgroep Communicatie: praktische uitvoering en redactie (check) van externe communicatie.
- De Gemeeynt: (als regievoerder en uitvoerder van KFB): regie op communicatiemomenten en op de inhoud.

Werkgroep (WG) Communicatie bestaat uit communicatieadviseurs van de 5 ARO/BO organisaties: Didi Boskma (gem. Dongeradeel), Sape-Jan Terpstra (NAM), Marjan Hoozeveld (Wetterskip), Caroline Dollekamp (RVO/EZK), Harco Zwaan (provincie Fryslân). Voorstel voor voorzitterschap van de werkgroep: Didi Boskma.

Verder:

- 1:1 koppeling ARO-lid met communicatieadviseur.
- Aanwezigheid 1 communicatieadviseur tijdens ARO-overleggen, wisselende adviseurs, afhankelijk van de agenda.
- Aanwezigheid 1 ARO-lid tijdens overleg van WG communicatie, indien zinvol v.w.b. agenda.
- WG-leden in cc bij ARO-stukken.
- WG-overleggen bij voorkeur na een ARO-overleg.
- Dashboard Ternaard (peiling van info/sentimenten): inventarisaties en analyses media berichten en social media trends.
- Onderscheid maken:
 - Proces communicatie
 - Project communicatie
 - Procedure communicatie

Politiek en media

Voorstel: woordvoering politiek door Marga Waanders en/of specifieke issues volgens 'spoorboekje'.

Tenzij 'oordelen' worden gevraagd; dan komt WG-communicatie met een advies hoe daarmee om te gaan.

- Spoorboekje maken: issues – woordvoering.

Overige punten door WG communicatie op te nemen in communicatieplan:

- Planning communicatie maken.
- Attenderingen Social Media.
- Hoe om te gaan met behoefte van mensen aan concrete projectinformatie vanuit de NAM.

4.2.4 Communicatiemiddelen

Erwin Bruinewoud geeft aan dat de NAM ook behoefte heeft aan het direct kunnen communiceren met mensen, i.p.v. alleen schriftelijk. Dit wordt in het communicatieplan meegenomen.

Website(s):

- Voorlopig voldoen de huidige websites v.w.b. KFB, alhoewel algemene informatie over het Omgevingsproces moeilijk te vinden is.
- Uitgaande van het doorgaan van het Omgevingsproces met een Uitvoeringsfase is het van belang om reeds nu na te gaan of een (gezamenlijke) website moet worden opgezet, of niet: doelgroep(en), functie, afzender, kosten, beheer, etc. Indien ja, dan kan dit worden meegenomen bij het procesontwerp en kosten voor de Uitvoeringsfase.

De WG-communicatie maakt een communicatieplan voor KFB (met een doorkijk naar Uitvoeringsfase). Hierin ook aandacht voor inzet en verbeteren van (huidige) communicatiemiddelen.

5. Proces-atelier Sturingsmodel voor het omgevingsproces

5.1 Doel, vraagstelling

Het doel van Kwartiermakersfase B (KFB) voor het Omgevingsproces is het verkennen van de mate van draagvlak voor het uitvoeren van een Omgevingsproces. Op basis van de resultaten van deze werkzaamheden neemt het BO een besluit: gaan we verder met het *gezamenlijke* Omgevingsproces of niet.

Indien het BO te zijner tijd tot 'Go' besluit zal een vorm van 'toezicht' en 'sturing' nodig zijn om de uitvoering van het Omgevingsproces te begeleiden en te waarborgen. Onderdeel van onze werkzaamheden is het maken van een voorstel voor dit toezicht en sturing ('governance') op de uitvoeringsfase van het Omgevingsproces.

Op 24 januari jl. hebben ARO-leden in het Proces-atelier Governance gediscussieerd over de vraag hoe zij de governance voor de uitvoering van het omgevingsproces zien ingericht. Deze notitie vat de resultaten van deze discussie samen.

Volledigheidshalve: wij spreken over 'sturing' als we het proces van toezicht en sturing (wat en hoe) bedoelen, en over de 'stuurgroep' als het orgaan dat dit proces uitvoert.

5.2 Oogst van het proces-atelier

Hieronder wordt de oogst weergegeven van een ruim twee uur durend, constructief werkoverleg.

5.2.1 Functionele eisen van sturing

Voor de Uitvoeringsfase van het Omgevingsproces Ternaard is een vorm van sturing nodig met als belangrijkste doelen/functies:

1. Dragen van gezamenlijke eindverantwoordelijkheid voor het proces als geheel.
2. Het borgen van de onafhankelijkheid en neutraliteit van het proces, en zorgdragen voor een open proces tot het moment van een maatschappelijk akkoord (of niet).
3. Erop toezien dat het proces in dienst blijft staan van de doelstellingen van het proces ('doelbewaking').
4. Toezien op de voortgang zoals bij de aanbesteding is vastgelegd (kwaliteit, tijd, kosten); geen bijsturing op de inhoud.
5. Op hoofdlijnen zorgdragen voor (externe) communicatie over het Omgevingsproces Ternaard (voortgang, tussenbalans).
6. Bewaken van de positie van het Omgevingsproces vis-à-vis de politiek.
7. Sturing op hoofdlijnen, en slechts tussentijdse besluiten nemen en bijsturing geven indien nodig.
8. Zorgdragen voor continuïteit (betrokkenheid, financiering, uitvoering).
9. Fungeren als punt van 'beroep en arbitrage' t.a.v. het proces, en daarover uitspraken doen.
10. Besluiten nemen op proces-kritische momenten.
11. Zorgen dat de uitvoering geborgd is als het tot een akkoord komt.

Deze doelen en functies vergen dat de deelnemers aan de stuurgroep (zie hieronder) hun verantwoordelijkheid voor het proces als geheel onderscheiden van hun rol van belanghebbende. Specifieke, individuele belangen, ook van partijen die gezamenlijk de stuurgroep vormen, krijgen *in* het proces (uitvoering) een plek, *niet* in de stuurgroep.

5.2.2 Stuurgroep: vorm en samenstelling

Om deze doelen / functies te kunnen dienen is een breed samengestelde stuurgroep nodig waarin verschillende belangen en perspectieven vertegenwoordigd zijn, zodanig dat de representatie van belangen evenwichtig is. Het ligt daarom voor de hand naast de huidige BO-partijen gemeente, provincie, NAM, EZK en Wetterskip, ook zetels voor maatschappelijke organisaties in te ruimen.

Deelnemers verplichten zich verantwoordelijkheid voor het proces als geheel te nemen.

Om belanghebbenden (organisaties, bewoners) die geen medeverantwoordelijkheid kunnen of willen dragen toch een stem te geven is het voorstel dat een klankbordgroep wordt samengesteld. Door periodieke bijeenkomsten met de Klankbordgroep te houden en eventueel een vertegenwoordiger van deze klankbordgroep in de stuurgroep op te nemen kan hun stem worden vertegenwoordigd.

Voorts is het verstandig een onafhankelijke voorzitter te benoemen die breed vertrouwen van de stuurgroepleden en naar verwachting van betrokkenen en belanghebbenden geniet.

De stuurgroep (doel, agenda, frequentie, samenstelling) op het Omgevingsproces staat los van de formele RCR-procedure.

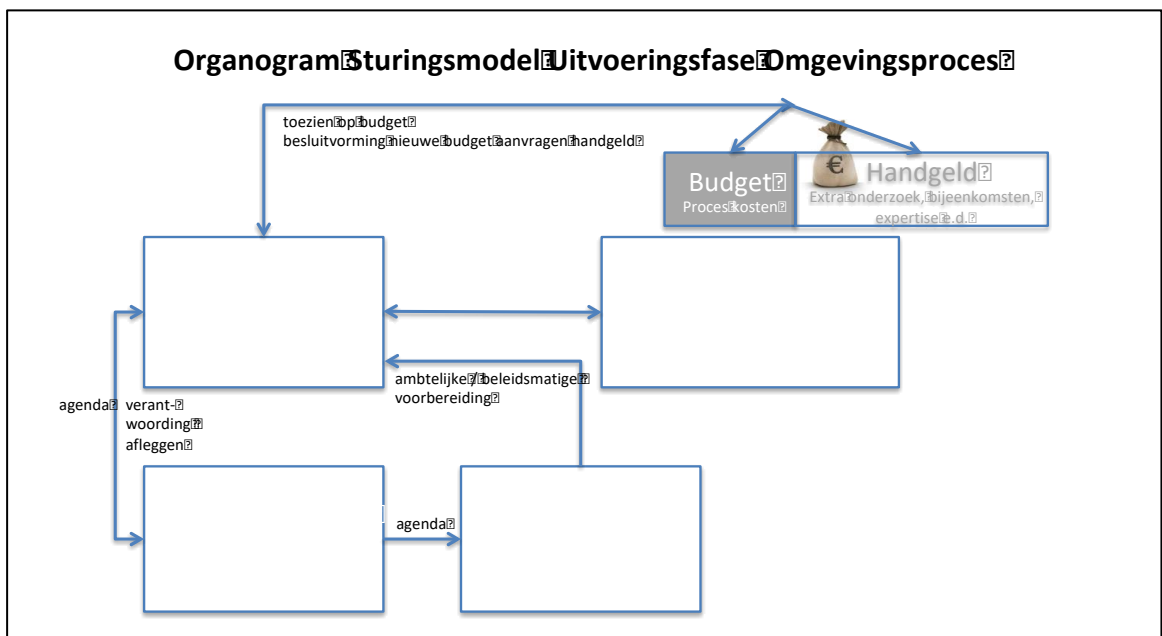
5.2.3 Voorstel voor een sturingsmodel

Bovenstaande overwegingen leiden tot het volgende 'governance' model (zie globaal organogram):

- De *uitvoeringsfase* van het Omgevingsproces Ternaard vindt plaats onder toezicht van een Stuurgroep, met vertegenwoordigers op directie-/bestuursniveau.
- Doel, werkwijze, vergaderfrequentie en wijze van besluitvorming worden in een beknopt en openbaar stuk ('werkstatuut') vastgelegd. Leden van de Stuurgroep zijn daarop onderling, en door derden, aanspreekbaar.
- De Stuurgroep stelt een onafhankelijk voorzitter aan.
- Besluitvorming geschiedt op basis van consent (zie tekst box hieronder).
- De procesbegeleider (het uitvoerend bureau dat in de aanbesteding wordt gekozen) voert het secretariaat van de Stuurgroep.
- Er wordt een Klankbordgroep ingesteld met vertegenwoordigers van betrokkenen en belanghebbenden die gevraagd en ongevraagd feedback en advies geeft aan de Stuurgroep. Deze klankbordgroep draagt geen verantwoordelijkheid voor het Omgevingsproces, maar heeft wel de verantwoordelijkheid stem te geven aan wat onder belanghebbenden en betrokkenen leeft. Deze Klankbordgroep komt drie keer bijeen: bij het begin van de uitvoeringsfase, halverwege en tegen het eind. Een vertegenwoordiger van de Klankbordgroep kan zitting hebben in de Stuurgroep.
- De Stuurgroep laat zich bijstaan door een groep stafmedewerkers/beleidsmedewerkers (Werkgroep) die de dagelijkse betrokkenheid bij het Omgevingsproces vormgeven, en waar nodig hun Stuurgroepleden informeren, voorbereiden en adviseren. Voorts zijn zij de contactpersoon naar andere beleidsmedewerkers in hun organisatie waarop een beroep kan worden gedaan.

- De Werkgroep draagt zorg voor de uitvoering en afstemming van werkzaamheden die in het kader van toezicht en sturing op het Omgevingsproces door de individuele en gezamenlijke Stuurgroep organisaties moeten worden voorbereid en uitgevoerd. Zij heeft geen besluitvormend doch een agenderend mandaat, zowel naar de Stuurgroep als naar de procesbegeleider. Het secretariaat van de werkgroep wordt gevoerd door de procesbegeleider. De werkgroep werkt samen met en onder regie van de procesbegeleiders.
- De procesbegeleider rapporteert aan de Stuurgroep over de voortgang van het proces (kwaliteit, tijd, kosten), en raadpleegt de Werkgroep daarbij vooraf.

Op het moment dat een akkoord is bereikt en tot uitvoering ervan wordt overgegaan, dient het bestuursmodel opnieuw bekeken te worden qua samenstelling, doelstellingen en werkwijze.

BOX: Besluitvorming op basis van consensus of consent*Consent*

Besluitvorming op basis van consent is één van de sociocratische basisprincipes voor het organiseren van effectieve samenwerking en besluitvorming. Het houdt in dat een besluit wordt genomen wanneer geen van de aanwezigen overwegend bezwaar heeft tegen het besluit. Het is dus niet nodig dat iedereen 100% 'voor' is, maar dat elke deelnemer voldoende 'voor' is dan wel neutraal staat om het besluit te kunnen en willen (laten) uitvoeren.

Wat gebeurt dan als iemand wel overwegend bezwaar heeft? Dan wordt hem of haar gevraagd de overwegingen / argumenten daarvoor toe te lichten. Dat is anders dan bij een veto. Nadat het bezwaar is toegelicht, is het de verantwoordelijkheid van de hele groep om tot een oplossing te komen (dus niet alleen het 'probleem' van degene die het bezwaar heeft ingebracht). Een oplossing kan liggen in toelichting van het voorgenomen besluit (die het bezwaar wegneemt). Ook kan het bespreken van het bezwaar leiden tot verbetering van het voorstel. Zo dragen geuite bezwaren dus bij aan het zoeken naar betere besluiten. En omdat alle deelnemers weten dat ieders consent nodig is om tot een besluit te komen, wordt ieders creativiteit aangesproken en komen er in de meeste gevallen ook oplossingen.

Consensus

Consensus wordt vaak gebruikt in de betekenis van unanimiteit: een besluit is pas genomen als alle deelnemers hier 'voor' zijn. Voordeel hiervan is natuurlijk dat de 'dictatuur van de meerderheid' wordt voorkomen en dat ook rekening wordt gehouden met de belangen van de minderheid. Nadelen zijn dat het kan leiden tot waterige compromissen en dat het veel tijd kan kosten om deze te bereiken.